

TENNI VAGY TETTETNI?
GONDOLATOK AZ EURÓPAI BIZTONSÁG- ÉS VÉDELEMPOLITIKA VÉDELEM-
GAZDASÁGI VONATKOZÁSAIRÓL ¹

Rezümé:

Jelen tanulmány az európai integráció védelmi vetületének történeti körülményeit, eredményeit és problémáit vizsgálja. A szerző rámutat arra, hogy a védelmi integráció nem csak a képességek, hanem a hadiipar és kutatás terén is nehézkes. A tanulmány arra a tényre próbálja felhívni a figyelmet, hogy az európai integráció további megerősítése és az Európai Unió jövője jelentős mértékben a védelmi integráció kérdésétől függ.

Kulcsszavak:

védelmi integráció; Európai Unió; hadiipar; Európai Védelmi Ügynökség.

Farkas, Ádám

DO OR PRETEND?

THOUGHTS ABOUT THE DEFENSE ECONOMIC RELATIONS OF THE EUROPEAN
SECURITY AND DEFENCE POLICY

Abstract:

This paper shows the historical environment, the results and the problems of the defense aspect of the european integration. The author points out, that the defense integration is difficult not only on the field of capabilities, but on the area of armament and researches too. The study aims to draw attention to the fact, that the further strengthening of the european integration and the future of European Union are significantly based on the question of defense integration.

Keywords:

defense integration; European Union; armament industry; European Defense Agency.

Az, hogy az európai integráció leggyengébb és legkritikusabb pontja a jelentős világhatalmi szerepkörhöz elkerülhetetlenül szükséges védelem- és biztonságpolitika, valamint a közös védelmi és biztonsági képességek kialakítása és fejlesztése, régóta ismert kritikai felvetés. Érdemes azonban ezen a kérdésen egy, a szokásostól kicsit talán eltérő aspektusból is elgondolkodni. Nevezetesen oly módon, hogy a biztonság- és védelempolitika horizontján miként jelennek meg a jóval előrébb tartó gazdasági integráció vonatkozó kérdései.² Hiszen ha az élenjáró gazdasági integrációban is

¹ A tanulmányban megfogalmazottak kizárólag a szerző személyes véleményét tükrözik és semmilyen formában sem tekinthetők a szerzőt foglalkoztató intézmények álláspontjának.

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² A politikai vonatkozások mellett egy más tanulmányban indokolt lenne ezek konkrét beszerzési, hadiipari és logisztikai valóságát vizsgálni. Ennek változásairól és 21. századi kérdéseiről – mások mellett – lásd: Varga László, Turcsányi Károly: A brit védelmi beszerzések reformja. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Egyetemi Kiadó, 2003. Varga László, Turcsányi Károly: Az amerikai védelmi beszerzések reformja. Budapest: Zrínyi Miklós Egyetem Egyetemi Kiadó, 2003. Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő: A nagy távolságú (stratégiai) légi szállítás perspektivikus kérdései, I. rész. In

komoly kihívást jelent ez a szektor, akkor abból következtetések vonhatók le a politikai integrációra, még tágabban az EU védelmi kérdéseinek és jövőjének egészére nézve.

E terület hosszú évek óta aktuális és kritikus kérdéseket indukál, amit csak felerősít a posztjaltai nemzetközi környezet minden sajátossága, valamint az elmúlt évek gazdasági világválsága és az abból következő hatások és folyamatok. Azok, amelyek a maguk kettősségével az állam szerepének újbóli megerősítése felé épűgy mutatnak, mint ahogy lehetőséget teremtenek a politikai integráció megerősítésére is.

Két és fél dekád körképe: posztjaltai környezet és világválság

„Manapság közhelynek számít azt állítani, hogy egy régi, haldokló és egy születendő új világrend közötti átmenetben élünk”,³ mégis ez a realitás. Az előző világrend, vagyis a jaltainak nevezett világrend megszűnt, ahogy annak legtöbb alapvető fontosságú ismérve is tovaszállt. Ez persze más hatást gyakorol a geopolitikai és világhatalmi vonatkozásokra és mást a gazdasági, kutatási szegmensekre. Jelentősek azonban az összefüggések ezen eltérő hatások és területek között, hiszen a jaltai rend felbomlása utána a világgazdaság, mint világrendszer a bipoláris szuperhatalmi korlátok nélkül (de még meglévő részleges nemzetállami korlátok mellett) teljességedett ki és hozhatott létre egy rendkívül összetett globális hálózatot. Ahhoz tehát, hogy jelen tanulmány témája szempontjából áttekinthessem az elmúlt időszak eseményeit, szükséges, hogy kitekintsek a világrend szintjén történt változásokra, melyek a gazdasági rend tekintetében is jelentősen hatottak.

„A jaltai helyzet példátlan volt a történelemben. Ezt a rendet korántsem egyetlen birodalom hegemoniája vagy a nagyjából azonos hatalmi méretű államok többszereplős egyensúlyjátéka alakította ki, hanem az összes többinél katonailag sokszorta erősebb két nemzet megegyezése. Közvetlen hatásuk, illetve befolyásuk nemcsak képletesen, de a szó szoros értelmében az egész Földre kiterjedt.”⁴ Ami tehát megszűnt, az egy katonai alapokon álló, a felszínen konfliktusos, a valóságban azonban hallgatólagos megegyezésen nyugvó, fegyverkezési versenyre és antagonisztikus ideológiai ellentétre épülő, a Föld egészére, pontosabban az adott érdekszférákra és azok határára cselekvési mandátumot adó globális rend volt. Ez a nemzetközi hatalmi rendszer, vagyis ez a világrend – álláspontom szerint – az emberiség történelmének első valóban globális világrendje volt, mely a globalitás valós teljességét tudhatta magáénak.⁵

Ez a világrend tehát történelmileg egyedi volt és bár tény, hogy megszűnt, máig nem tisztázott, hogy az örökében kialakult átmenet vagy interregnum után milyen

Katonai Logisztika 2012/4. szám 65–97. o. Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő: A nagy távolságú (stratégiai) légi szállítás perspektivikus kérdései II. rész. In Katonai Logisztika 2013/1. szám 62–87. o.

³ Mező Ferenc: A geopolitika formaváltozásai. Politikatudományi Szemle 2006/4. sz. 75. o.

⁴ Galló Béla: A túlélés tudománya. Budapest, 2000, Helikon Kiadó, 7. o.

⁵ A korábbi „világrendek” csupán földrészek rendjei volt, vagy egy a globalitás teljességét technikai, katonai, gazdasági okokból nem bíró világrendek, melyek a meghatározó hegemon(ok) mintáinak erőterében léteztek hosszabb-rövidebb történelmi időszakokban. Ilyennek tekintem a Római Birodalom korát, a Német-Római Császárság erejének időszakát, illetve a holland, majd a brit tengeri hegemonia mentén létező gyarmati időszakot.

rend következik. Kérdéses az is, hogy egyáltalán a formálódó új rend képes lesz-e magáénak tudni a jaltai rendhez hasonló, a globális világrend teljességéhez szükséges jellemzőket.

Bárhogy is alakul a jaltai örökség kérdése, az bizonyos, hogy „... új, a jaltaitól merőben elütő politikai világrend van kialakulóban. S ha nem hunyjuk be a szemünket az észak-atlanti térségen kívüli történések előtt [...] akkor fel kell fedeznünk, hogy globális szinten mindinkább az Észak-Dél [...] ellentéte válik meghatározóvá. [...] De legalább ilyen tagadhatatlan tény, hogy a nagy ellenség megszűnésével [...] mind nyilvánvalóbbak lettek a győztesek gyenge pontjai.”⁶

Sajnálatos történelmi tény, hogy a világ messze nem vált békésebbé, kiszámíthatóbbá és ellentétektől mentesebbé⁷ a keleti blokk széthullása után. Ugyanilyen fontos és alapvető jellegű felismerésként következik, hogy az eddigi szemléleteket megalapozó körülményekben is alapvető átalakulások zajlanak. Így például részben valóban igaz, miszerint „... erre az új korra az is jellemző, hogy a hatalom átterjed az államoktól az egyéb szereplőkre”.⁸ A változások tekintetében azonban már rég beigazolódott, hogy nincs ok a túlzásokra és az eufóriára. Ez éppúgy igaz a demokrácia és liberálkapitalizmus diadala, mint a nem állami szereplők tekintetében. Jelen tanulmány tárgya ugyanis pont arra a területre irányul, amelyben az államok jelentősége még szinte kizárólagosnak, a sokak által forradalminak, vagy legalábbis történelminek tartott posztjaltai változások pedig, csak viszonylagosnak és részlegesnek mutatkoznak.

Beigazolódott mára, hogy a globális béke és biztonság viszonylagos szinten tartásához is számos állam együttes fellépése szükséges, ahogy az is, hogy továbbra is létezik nagyhatalmi versengés, melyben az Egyesült Államok hegemon, de nem csúcshegemon. Erejét veszítette már ugyanis az a tétel, miszerint egy „... évszázad alatt Amerika [...] átalakult olyan hatalommá, amelynek befolyása a történelemben először, a világon bárhová elér, és bárhol érvényesíteni tudja akaratát”.⁹

Némileg eltérő környezetbe helyezve Fareed Zakaria gondolatait, azt is mondhatnánk, hogy az általa posztamerikainak nevezett világ „... nem Amerika hanyatlásáról, inkább a többiek felemelkedéséről szól”.¹⁰ Oroszország ugyanis újra felemelkedni látszik, Kína talán megállíthatatlan felívelésbe kezdett, és mindezek mellett az EU gazdasági megerősödése okán a hatalmi-politikai önállósodás felé is megtörténtek az első elmozdulások. Ha ezekhez a csúcsszereplőkhöz még felsorakoztatjuk a dél-amerikai integrációs törekvéseket, vagy épp India egyre nagyobb súlyát, akkor jól látható, hogy egy nehezen prognosztizálható és kusza összefüggésekben gazdag átmeneti időszakban élünk. Ezt a többszereplős jelleget aztán még bonyolultabbá és félelmetesebbé tették a szeptember 11-ei és az azt követő különböző terrortámadások, valamint a különböző újszerű biztonsági fenyegetések. Elsődlegesen ugyanis a nemzetközi terrorizmus csapásai és azok afganisztáni és iraki következményei miatt mondhatjuk, hogy „... az Egyesült Államok nehéz helyzetben van, sérthetlenségi

⁶ Galló Béla: A túlélés tudománya. Budapest, 2000, Helikon Kiadó, 8.o.

⁷ Ezt igazolja több, mint harminc helyi háború és más fegyveres konfliktus az elmúlt húsz évben, valamint az egymást érő terrorcselekmények világszerte, melyeknek csúcspontját az *ikertornyok* elleni támadás, illetve a madridi és londoni robbantások jelentették, s melyek térségi jelleggel azóta is folyamatosnak tekinthetők, ha nem is elsősorban Nyugaton.

⁸ Zakaria Fareed: A posztamerikai világ. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó, 33. o.

⁹ Brzezinski Zbigniew: A nagy sakktábla. Budapest, 1999, Európa Kiadó, 9. o.

¹⁰ Zakaria Fareed: A posztamerikai világ. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó, 31. o.

mítosza szertefoszlott, kormányzata egyedül teljesíthetetlen feladatokra vállalkozott”.¹¹

A teljesíthetetlen feladatok vállalása aztán kiterjedt válságsort hozott magával. Egyrésztől „Washington iraki beavatkozása válságot idézett elő az Észak-atlanti Szövetségben. Németország és Franciaország elítélte az egyoldalú amerikai lépést.”¹² Másrésztől a terrorizmus elleni háború és annak minden biztonsági intézkedése komoly csorbákat ejtett a jogállamiság követelményeinek érvényesülésén. Harmadrészt ez a kihívás újra rámutatott az államok védelmi természetű jelentőségére és a védelmi szektor fontosságára. Negyedrészt pedig ez a fajta „keresztes hadjárat” némileg megosztotta a figyelmet s ezzel a közgondolkodás szintjén jóval váratlanabbá vált a gazdasági világválság kiteljesedése is, ami aztán az állami beavatkozás újabb terepének megerősítése felé nyitott utat.

Az elmúlt tíz esztendő tehát komoly és jelentős változásokat hozott a világpolitika, majd a világgazdaság terén is, amelyek összessége egyszerre jelent hatalmas kihívást és számos lehetőséget is¹³ az európai integráció számára. A lehetőségek összege abban áll, hogy a nemzetállamokat önmagukban módfelett megterhelő (esetenként meghaladó) kihívások megoldására utat mutathat a jogi- és a politikai integráció mélyítése. Erre a kutatás-fejlesztés, illetve a gazdaság vonatkozásában több eredményes példa is mutatkozik. A K+F szempontjából például jelentős előrelépések tapasztalhatók a szellemi tulajdon jogának egységesítésében. „A szellemi tulajdon joga az egyik legszélesebben, nemzetközileg is harmonizált jogterület, ez a harmonizáció már több mint egy évszázados múltra tekint vissza”,¹⁴ amelynek tapasztalatait az európai integráció előbb a tagállamok, majd az Unió saját jogú részvételével is felhasználta, hogy biztosítsa a uniós szintű harmonizációt a K+F számára alapvető jogterületen.

A politikai integráció gazdasági determinációjú változásai között azonban még intenzívebb és erőteljesebb változások mutathatók ki a pénzügyi piacok uniós felügyelete tekintetében, hiszen a hitelválság következtében kialakult világgazdasági válság olyan kényszerítő erővel lépett fel e tekintetben, amely hathatós változások felé nyitott utat az uniós szint számára.¹⁵

A lehetőségek mellett azonban jelentős kihívások is sorakoznak. Ezek sora pedig abban áll, hogy a politikai integráció átfogó mélyítéséhez számos területen tény-

¹¹ Deák Péter: Biztonságpolitika a hétköznapokban. Budapest, 2009, Zrínyi Kiadó, 38. o.

¹² Nagy László, Rácz Lajos: Nemzetközi erőközpontok a 21. század elején. Hadtudomány 2008/1. 75. o.

¹³ Ezt már az EU több elemzője is kifejtette, lásd: „... a pénzügyi válság az európai védelmi szektor számára egyszerre kockázat és lehetőség. Egyrészt racionálisnak tűnik, hogy a csökkenő költségvetések növelik az együttműködési nyomást a tagállamokra nézve, és így megoldják az EU problémáit a védelmi ipar és kereskedelem fejlesztésére és szerkezeti átalakítására nézve. Másrészt az évtizedes szónoklatok és kezdeményezések ellenére a több együttműködés és kevesebb nemzeti befolyás érdekében, az EU védelmi ügyeire továbbra is a nemzeti előjogok uralma a jellemző.” – Directorate General for External Policies, Policy Department: The Impact of the Financial Crisis on European Defence. SEDE. 2011. 14.o.

¹⁴ Keserű Barna Arnold: Adalékok a védjegyátruházás jogi megítéléséhez, I. rész. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2012/5. szám, 17. o.

¹⁵ Bővebben lásd: Kálmán János: Toward the European Federation? Reform processes in financial stability system of the European Union, especially to the early concept of European Bankunion, in: US-CHINA LAW REVIEW (2013) 10:(1) 46–67. o.

Kálmán János: Az új európai pénzügyi felügyeleti architektúra. in: Tamás Csaba Gergely (szerk.): Magyarország és az Európai Unió: díjnyertes pályázatok 2011, 2012, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 79–121. o.

leges képességeket kell kialakítani és fenntartani a már meglévő, vagy még csak megálmodott politikai célokhoz és intézményi keretekhez. Ez különösen igaz a védelem tekintetében, ebből következőleg pedig a hadiipar és a védelmi kutatás-fejlesztés vonatkozásában. A védelmi szektor azonban rendkívül nehéz területnek mutatkozik e tekintetben, amit egyrészt sajátos hatalmi-politikai kötődése, másrészt a gazdaság rendjében elfoglalt különleges státusza is indokol.

Lényegét tekintve a fennálló (és átalakuló) hatalmi rend átláthatatlannak, vagy legalábbis nehezen elemezhetőnek és prognosztizálhatónak mutatkozik, mondhatni: „*A XXI. század elejének nemzetközi világa, a szereplők számának növekedése, a világrendtelenség és a világrendtelenség komplexebb és bonyolultabb eligazodási alternatívákat kínál, mint korábban bármikor.*”¹⁶

Ehhez mérten a gazdasági környezet prima facie könnyebben érthető annyiban, amennyiben a világgazdaság, mint világrendszer a bipoláris rend felbomlásával kiteljesedhetett és át nem szabva a politikai teret, jelentősebb hatalmi-politikai korlátok nélkül globálissá válhatott.¹⁷ Ahogy Wallerstein mondja: „*A modern világrendszer világgazdasági rendszer – ma épp úgy, mint mindig, története során. [...] A világgazdasági rendszerek egyik meghatározó tulajdonsága, hogy nem fogja őket össze valamilyen egységes politikai struktúra. Ehelyett a világgazdasági rendszeren belül számos politikai egység létezik egymás mellett, amelyeket modern világrendszerünkben az államközi kapcsolatok laza hálója köti össze.*”¹⁸

A globális gazdasági viszonyokat a tiszta gazdasági érdekek mozgatják a centrum–félperiféria–periféria viszonyrendszer mentén, s így a gazdasági kapcsolatok és velük a kutatás-fejlesztés hálózatosan tudják lefedni az egész világot. Ez a kép azonban csak első megközelítésben igaz teljesen, hiszen pont a hadiipar és a védelmi kutatás-fejlesztés az, ami még mindig elsődlegesen az államokhoz kötődik, s döntően adott államok megrendeléseire és igényeire, vagy legalábbis jól megragadható állami érdekszférákra építkezik.¹⁹

A gazdasági válság természetesen a védelmi szektort is kényesen érintette, hiszen az államok egyébként meglévő azon hajlamait erősítette fel, melyek a védelmi költségvetés csökkentését minden időben szívesen hozzák előtérbe. Ez Európa szempontjából szintén kétélű jelenség, hiszen az EU-tagállamok kis része tekinthető katonailag fajsúlyos államnak, s a fennálló helyzet nem feltétlenül elégséges képességekre újabb negatív hatást gyakorol. Mindeközben az EU még akkor sem tudná rövid távon kiváltani a tagállamokat a védelem terén, ha azok a válság hatására rászánnák magukat a politikai integráció e szintjére.

A válság általi kényszer legjelentősebb integrációs hatása a tényleges elhatározás és a lassú építkezés megkezdése lehetne. Az EU vonatkozásában azonban jóval élesebben ütközik ki a hadiipar állami kötöttsége, hiszen az e piacon érintett legfejlettebb tagállamoknak komoly érdekei fűződnek saját hadiiparuk megtartásához és megerősítéséhez. Erre a piacra nézve az EU alapvető egységesítési lépésekkel maradt adós, nem beszélve az esetleges egységesítéshez szükséges beruházási politi-

¹⁶ Galló Béla: Az újkapitalizmus régi világa. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó, 14. o.

¹⁷ „*A XX. század utolsó szakaszában ismét helyreállt a világkapitalizmus egysége és a kapitalizmus újra globális rendszerré vált.*” Simai Mihály: A világgazdaság a XXI. század forгатagában. Budapest, 2008, Akadémiai Kiadó, 26. o.

¹⁸ Immanuel Wallerstein: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. Budapest, 2010, L'Harmattan, 57. o.

¹⁹ Érthetőbben fogalmazva: az amerikai hadiipari vállalatok első számú megrendelője az Egyesült Államok, így az USA érdekeihez igazítják ezek a tevékenységi és fejlesztési profiljukat, mivel az Államok megrendelése mellett annak legközvetlenebb szövetségeseire és így jelentős állami dotációra számíthatnak.

káról. Utóbbit megfogalmazhatnám úgy is, hogy a hadiipar és az e területre eső K+F tekintetében az EU-nak quasi államként kellene viselkednie. A védelmi szektor vonatkozásában ugyanis – úgy tűnik – elégtelen a megszokott intézményépítő, majd a megfelelő politikai pillanatra váró integrációs gyakorlat. E területen egyszerre kell mélyíteni a politikai integrációt, felépíteni egy valóban hatékony intézményi háttérrel és finoman formálni a gazdasági környezetet és beruházási palettát ahhoz, hogy ha lassan is, de tényleges sikereket lehessen elérni, melyek a hadiipar terén megalapozhatják a tényleges uniós védelmi képességek kialakítását.

EU-törekvések a védelmi szektorban

„2004. május 17-én az Európai Unió Tanácsa jóváhagyta a 2010-es Headline Goal-t, amely tükrözi az Európai Biztonsági Stratégia célkitűzéseit és kiemelten hangsúlyozza a képességek minőségi fejlesztését, illetve a gyors reagáló képességet.”²⁰ Még szintén ebben az évben, július 12-én „... a Tanács elhatározta a közös fellépést az Európai Védelmi Ügynökség létrehozására”,²¹ majd november végén konferencián döntöttek az EU harccsoportok létrehozásáról és végül a 2004. év lezárásaként decemberben „... kezdetét vette az EU katonai missziója Bosznia-Hercegovinában (EUFOR Althea) az SFOR tevékenység folytatásaként”.²²

2004 után sajnos azt kell mondanunk, hogy az Unió – e területen is – komoly dilemmák elé nézett, s felmerült a fejlett és kevésbé fejlett térségek közti megosztás gondolata, illetve a védelmi integráció magelvű megerősítésének tétele is. Ez utóbbira az Európai Biztonsági és Védelmi Unió belga, francia, luxemburgi, és német elgondolása volt a példa, mely fokozott védelmi integrációt irányzott elő, melyben azonban nem lenne szükségképpen minden EU-tagállam részes fél. E tömörülés egyrészt újrafogalmazta volna a Petersbergi feladatokat²³ és az azok ellátásával kapcsolatos követelményeket és teendőket, másrészt pedig fokozottan erősítette volna a védelmi karaktert, mintegy „keménymagot” képezve az Unión belül. Ez a kétsebességes Európa elgondolással rokonítható feltevés azonban csak egy volt a 2004 utáni zavaros jelenségek közül.

2004-et követően amellett, hogy részben az alkotmányozási folyamat rész-eredményeinek megvalósulásával az európai biztonsági és védelmi intézményrend-

²⁰ European Security and Defence Policy 1999-2009, ESDP Newsletter Special Issue 2009. (letöltve: 2011.08.24. <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/esdp-newsletter-special-issue-esdp10/>)

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Ezek az intézkedések kiegészültek aztán a Petersbergi deklarációval 1992-ben, mely immár jogilag meghatározott keretekben írta elő az európai védelmi és biztonsági szervezet kereteit, s a NYEU hatáskörébe utalta a következő feladatokat: (1) békefenntartás, (2) humanitárius műveletek, (3) mentési feladatok, (4) válságmenedzsment, (5) konfliktus megelőzéssel kapcsolatos biztonsági teendők. A petersbergi csúcs kinyilatkoztatta, hogy a NYEU jogosult a tagállamok által rendelkezésre bocsátott NATO erőik szükség esetén történő részleges igénybevételére, valamint hogy azonnal meg kell kezdeni a szükséges katonai képességek kialakítását, „a 'WEU-val való együttműködésre felajánlott erő' program” kereteinek kimunkálását és realizálását, melynek keretében a tagállamok konkrét feladatok ellátására, missziókra rendelhetek végrehajtó erőt. (Bővebben lásd: Babos Tibor: Az európai biztonság öt központi pillére. Budapest, 2007. Zrínyi Kiadó, 116–117. o.)

szer úgy ügynökségi, mint képzési²⁴ szinten folyamatosan bővült, illetve a vállalt missziók is folyamatban voltak, a Közös Biztonság- és Védelempolitika (továbbiakban: KBVP) teljes egészében a nagyszámú bővítés nehézségei, de még inkább a nemzetközi események árnyékába került. Igaz, az olasz elnökség elfogadta az Európai Biztonsági Stratégiát, ami újabb fordulópontként értelmezhető, valamint komoly döntések születtek a szervezett bűnözés és a terrorizmus ellenében, illetve a határok védelmében, mégis az iraki háború és a vele megromlott transzatlanti viszony volt az, ami meghatározóvá vált.

Persze ez a fajta beárnyékoltság, aminek a helyét aztán 2008-tól a gazdasági válság és legújabban az arra adandó válaszok vették át, nem jelenti a fejlődés megszakadását. Pozitív jelzésként értékelhető, hogy „... az Európai Védelmi Ügynökséget a Miniszterek Tanácsa 2004. július 12-ei együttes fellépésével hozták létre azzal a céllal, hogy (1) az EU védelmi képességeinek különösen a válságkezelés terén történő javítása; (2) az uniós fegyverkezési együttműködés előmozdítása; (3) az EU védelmi ipari és technológiai alapjainak megerősítése és versenyképes európai védelmi felszerelési piac létrehozása; (4) a kutatás támogatása Európa védelmi ipari és technológiai potenciáljának megerősítése érdekében.”²⁵

Fontos emellett leszögezni azt is, hogy a közös kül- és biztonságpolitika önálló pillérének kulcsfontosságú részét, törzsét adó KBVP missziós szinten tovább virágzott és működött, hiszen a korábban vállalt missziók mellett „... 2005-ben az EU vette át a Bosznia-Hercegovinában állomásozó stabilizációs haderő parancsnokságát. Ezeket a későbbiekben további rövid távú missziók követték Afrikában, Ázsiában és a Közel-Keleten. 2007 májusában az EU három évre rendőri missziót indított Afganisztánba, 2008 elején pedig több mint háromezer főből álló katonai erőt állomásoztatott Csád és a Közép-Afrikai Köztársaság határvidékén, hogy védelmet biztosítson a szomszédos Dárfúr régióban kitört harcok miatt hazájukat elhagyni kényszerülő szudáni menekülteknek. 2008 decemberében az Unió első ízben hajtott végre tengeri műveletet. A művelet célja az volt, hogy védelmet biztosítson a kalózkodás ellen a Szomália partjainál közlekedő, különösen az országba élelmiszersegélyt szállító hajók részére.”²⁶ Ezeket, és főként a tengeri missziókat pedig újabbak követték²⁷ és követik egészen napjainkig, amelyhez a legszükségesebb szervezeti fejlesztések is lassacskán megvalósulnak, kiegészülve az európai hadiipari termékek és az európai felvevők harmonizálására való törekvéssel.

Mindezek mellett azonban közismert és visszatérő kritika a KBVP tekintetében, hogy a – politikai – szervezeti struktúra már Lisszabon előtt adott és felépített volt, megvoltak a részeredmények, de katonai értelemben előbb a 2003-as felajánlás, majd pedig a 2010-re előirányzott felajánlási keret volt az, ami működés és bevethet-

²⁴ Siposné Kecskeméthy Klára: Az Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia. Hadtudomány 2007/1. szám (2013. 04. 16., http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2007/1/2007_1_13.html)

²⁵ EUROPA.EU: Európai Védelmi Ügynökség (Letöltve: 2011. május 10., http://europa.eu/agencies/security_agencies/eda/index_hu.htm)

²⁶ EUROPA.EU: Közös Kül- és Biztonságpolitika (Letöltve: 2011. május 10., http://europa.eu/pol/cfsp/index_hu.htm)

²⁷ Bővebben lásd:

Tardy Thierry: EU-UN cooperation in peacekeeping: a promising relationship in a constrained environment. in Ortega Martin (ed.): The European Union and the United Nations. Partners in Effective Multilateralism, Chaillot Paper No. 78 (June 2005).

Gazdag Ferenc: Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája. Budapest, 2000. Osiris Kiadó.

Van Hegelsom Gert-Jan: External action of the European Union, in Collegium No. 34, Autumn 2006.

Babos Tibor: Az európai biztonság öt központi pillére. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó.

tőség szempontjából messze nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kritikusok erre újból és újból leszögeznek, hogy az EU saját hibáit ismétli, mikor az intézményi és szervezeti kereteket megalkotja, de a feladatok és a végrehajtó kapacitás hozzárendelésével adós marad, vagy azt helytelenül valósítja meg.²⁸

A felvetett és a valós hiányosságok tekintetében tehát egyes – álláspontom szerint helytálló – észrevételek szerint a Lisszaboni Szerződés a KBVP terén nem tudott áttörést hozni, bár kétségbevonhatatlan, hogy a Közös Kül- és Biztonságpolitika (továbbiakban: KKBP) tekintetében forradalmi változást hozott az új szervezeti, képviseleti és egyúttal fontossági besorolással, illetve a pillérrendszer megszüntetésével és a KKBP politikák közé integrálásával. Összességében mégis úgy gondolom, hogy a külügy terén elért sikeres átalakítások²⁹ ellenére a KBVP tekintetében Lisszabon csak technikai változásokat hozott és csupán deklaratív üzeneteket tett a jövő felé.

A negatív jellemzésben mégis értékes eredményként emelendő ki az Európai Védelmi Ügynökség, mely a KBVP körébe tartozó ügynökségek közül a legfontosabb. A 2004. július 12-ei együttes fellépéssel létrehozott, brüsszeli székhelyű ügynökség fő feladata, „... hogy támogassa a tagállamok és a Tanács erőfeszítéseit az európai védelmi képességek javítására és a válságkezelés területén tett elhatározásokra, illetve az európai biztonsági és védelmi politika jelenlegi formájának fenntartására, valamint jövőbeni fejlesztésére”.³⁰ Az együttes elhatározást 2011. július 12-én határozat váltotta fel, ekként jelezve az EU vezetői által az Ügynökség támogatását és megerősítésének szándékát. Az Ügynökség létrehozásában meghatározó volt, hogy az Unió tagjai „... hagyományosan kevesebbet költenek védelmi kiadásokra és kutatás-fejlesztésre a hadiipar terén. Nehezíti az európai hadiipar hatékonyabbá és versenyképesebbé tételét, hogy a piac erősen fragmentált. Az Ügynökség létrehozásának célja a tagállamok védelmi képességei fejlesztésének összehangolása és hatékonyabbá tétele, a fegyverkezési együttműködés elősegítése, az európai védelem technológiai és ipari piacának figyelése, valamint a hadiipari kutatás és fejlesztés támogatása.”³¹ Az Ügynökség ezzel válik döntő jelentőségűvé, hiszen koordinációs tevékenységet végez a hadiipari vállalatok tekintetében éppúgy, mint a beszerzőként megjelenő tagállamok körében, amit kiegészít a tagállamok informálásával és ta-

²⁸ Bővebben lásd: Gálik Zoltán: A közös európai kül- és biztonságpolitika történelmi tapasztalatai és a Lisszaboni Szerződés. GROTIUS, (letöltve: 2010. május 8.

<http://www.grotius.hu/doc/pub/MVVYUP/73%20galik%20zoltan.pdf>

²⁹ Bővebben lásd Gömbös Csilla: Két év távlatából: Az Európai Külügyi Szolgálat. (in: Kálmán János [szerk.] Quot capita, tot sententiae. a Batthyány Lajos Szakkollégium Tanulmánykötete II., Győr, 2013. Batthyány Lajos Szakkollégium.)

Gömbös Csilla: Egység az átláthatatlanságban? (in: Farkas Ádám, Németh Imre, Konczosné Szombathelyi Márta, Szabados Eszter [szerk.] Optimi Nostri, Díjnyertes Állam- és Jogtudományi Diákköri Dolgozatok. Győr, 2013. Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Kiss J. László: Európai Külügyi Szolgálat, avagy lehet-e global payerből global player? (in Magyar Külügyi Intézet, Tanulmányok, 2011/1. szám.)

Brok Elmar: Prejudices, Challenges and Potential: an Impartial Analysis of the European External Action Service, (http://www.robert-schuman.eu/doc/questions_europe/qe-199-en.pdf) letöltve: 2012. október 4.

Graham Avery: The EU's External Action Service: new actor on the scene, (http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1223_the_european_external_action_service_new_actor_on_the_scene.pdf) letöltve: 2012. október 4.

³⁰ EDA.EUROPA.EU: Missions and functions, (letöltve: 2011. 09. 02.

<http://www.eda.europa.eu/aboutus/whatwedo/missionandfunctions>)

³¹ Kende Tamás, Szűcs Tamás (szerk.): Bevezetés az Európai Unió Politikáiba. Budapest, 2009. Osiris Kiadó, 764. o.

nácsadói, szakértői feladatok ellátásával. Ez az integrált megközelítés hozzájárul az egységes képességfejlesztéshez, ahol a kereslet és a kínálat optimálisan csatlakozhat annak érdekében, hogy időt és költségeket takarítson meg. Az együttműködésen túl azonban lehetőséget nyújt az Ügynökség működése és szemlélete az ipari szerkezetátalakításra és egy kontinentális hadiipari piac kialakítására.³²

Az ügynökség felállítása óta – köszönhetően magának az ügynökségnek is – történtek különféle szabályozási és deklaratív lépések, melyek a politikai integrációra jellemző „túlfontolva haladással” ugyan, de az egységesítés felé mutattak. Ezek közül elsőként emelhető ki a 2003-as, *Útban az Európai Unió honvédelmi felszerelésekkel kapcsolatos politikája felé*³³ című bizottsági közlemény alapján kiadott 2004. évi honvédelmi közbeszerzési zöld könyv,³⁴ amely kiemeli, hogy „... az Európai Bizottság a honvédelmi felszerelések európai piacának (European Defence Equipment Market – EDEM) fokozatos kiépítéséhez kíván hozzájárulni, egy átláthatóbb és a tagállamok közötti viszonylatban nyitottabb piac megteremtéséhez, ami – az ágazat sajátosságainak tiszteletben tartásával – gazdasági hatékonyságát fokozná. Az európai méretű piac irányába történő fejlődés kulcsfontosságú szerepet tölt be az európai gazdasági ágazatok versenyképességének növelése, a honvédelemmel kapcsolatos források jobb elosztásának biztosítása és az Unió katonai kapacitásfejlesztésének támogatása érdekében a Közös biztonsági és védelmi politika (KBVP) keretében.”³⁵

A zöld könyv egyszerre mutatott rá a hadiiparban rejlő sajátosságokra, illetve arra a tényre, hogy az egységesítés e piacra nézve is alapvető fontosságú úgy a gazdasági integráció egésze, mint a politikai integráció tényleges képességfejlesztés útján való elmélyítése tekintetében. Ezt a törekvést – melyet a zöld könyv előirányzatai jelentettek – aztán néhány érdemi elhatározás is követte. Ezek közül kiemelendő a tagállamok által 2005-ben elfogadott *Honvédelmi közbeszerzésre vonatkozó magatartási kódex*,³⁶ illetve a 2006-os *ellátási láncban bevált gyakorlatok kódexe*.³⁷ Ezek a tagállamok által elfogadott irányvonalak már a beszerzési oldal egységesítése felé mutattak, persze a politikai alkufolyamatok eredményeként ezeket áttörésnek nem lehet nevezni, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy ezeket aztán a 2006-os *a honvédelmi közbeszerzés területén alkalmazandó kivételek*³⁸ meghatározása követte, ami újfent rámutatott a védelmi szektor sajátosságaira és mintegy megerősítette azokat a politikai gátakat, amelyek az európai védelmi piac kialakítását akadályozták.

Az okszerű, mégis az integráció szempontjából visszalépésként értékelhető kivétel-meghatározás súlyát aztán az EU döntéshozói is megérezték. Ettől indíthatva

³² EDA.EUROPA.EU: Missions and functions (letöltve: 2011. 09. 02.

<http://www.eda.europa.eu/aboutus/whatwedo/missionandfunctions>)

³³ Communication from the Commission of 11 March 2003: Towards a European Union Defence Equipment Policy [COM(2003) 113]

³⁴ Zöld Könyv – A honvédelem közbeszerzése. Brüsszel, 23.09.2004., [COM(2004)608.]

³⁵ Zöld Könyv – A honvédelem közbeszerzése. Brüsszel, 23.09.2004., [COM(2004)608.] 3. o.

³⁶ The Code of Conduct on defence procurement of the EU Member States participating in the European Defence Agency. Brussels, 21 November 2005.

(letöltve: 2013. június 23. <http://www.eda.europa.eu/docs/documents/CoC.pdf>)

³⁷ The Code of Best Practice in the Supply Chain, Approved by the Aerospace and Defence Industries Association of Europe (ASD) on 27 April 2006 and agreed by the EU Member States participating in the European Defence Agency. (http://www.eda.europa.eu/docs/documents/CoBPSC_final.pdf) letöltve: 2013. június 23.

³⁸ Commission interpretative communication of 7 December 2006 on the application of Article 296 of the Treaty in the field of defence procurement [COM(2006) 779]

2007-ben kiadták *A versenyképesebb európai védelmi iparért*³⁹ című stratégiai közleményt, melyben előirányozták az európai védelmi ipar egységesítésének kondícióit és teendőit. Ez a stratégia – amely csak egy közlemény formájában született meg – a mai napig nem ment – még részlegesen sem – teljességbe. Ezt követően a védelmi piac vonatkozásait leginkább a biztonsági stratégia kapcsán hozott döntések, így például a fegyverkereskedelmet illető határozatok, érintették, amelyeket azonban szintén nem nevezhetünk meghatározó sikereknek.

Az eltelt idő tehát azt mutatja, hogy az egységes európai védelmi piac kialakítása mintha megrekedt volna, s ez jelentős feltevéseket alapoz meg az európai védelmi képességek kiépítése, vagyis a politikai integráció továbbmélyítése kapcsán is. Ezeket az integrációs szempontból negatív feltevéseket pedig nem tudja semlegesíteni sem a missziós aktivitás, sem a külügyi szolgálat terén tapasztalt intézményi átalakítás, különösen azért nem, mert a védelmi piacra vonatkozó számok továbbra is inkább fragmentáltságot, mintsem integrációt mutatnak.

Egyrészt elmondható, hogy az EU hadiiparának majd 90%-a a hat legjelentősebb ipari tagállamban, nevezetesen az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Spanyolországban és Svédországban koncentrálódik. Másrészt azonban azt láthatjuk, hogy a térségben több mint 2000 vállalatot és 80 000 feletti beszállítót tartanak számon. A jelentősebb ipari államok mellett azonban kisebb államokra is jellemző, hogy nagyszámú hadiipari cégnek adnak otthont. A fragmentáltságot jól mutatja, hogy a világ 20 vezető hadiipari cégéből csak 5 európai, míg a 100 legnagyobb vállalatból mintegy 33. A kérdés kiemelt gazdasági jelentőségét jól mutatja, hogy a tisztán hadiipari cégeknek dolgozók száma Európában meghaladja a 700 000 főt, míg a beszállítóknál dolgozók száma a másfél milliót. E számok mellett érdemes az iparág bevételein is elgondolkodni, ami máris megmutatja, hogy miért is ragaszkodnak az egyes államok a nemzeti kontroll fenntartásához és vele az egységesítés fékezéséhez.⁴⁰

Vélhetően ezt is felismerve döntöttek úgy az EU vezetői, hogy a 2008-as utolsó⁴¹ eredményes, kifejezetten biztonság- és védelempolitikai célú konferenciájukat követően újra tárgyalóasztalhoz ülnek a KBVP fejlesztése érdekében 2013. december 19–20-án. Ezen tanácskozás azonban újfent nem hozott áttörést a szakértői elemzések szerint. Ahogy Csiki Tamás írja: *„Mindennek fényében azt elmondhatjuk, hogy a december 19–20-i csúcstalálkozó jelentősége elsősorban kommunikációs és procedurális volt, mert újra az európai döntéshozók, bizonyos mértékben talán a közvélemény figyelmébe is ajánlotta a közös biztonság- és védelem-politikát. Az egyes problémás területeken részeredmények születtek, amelyek a már megkezdett folyamatok továbbvitelét és a programok végrehajtását segíthetik, de áttörés nem szüle-*

³⁹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 5 December 2007 – A strategy for a stronger and more competitive European defence industry [COM(2007) 764]

⁴⁰ Lásd: Simai Mihály: A korszerű haderőfejlesztés nemzetközi tendenciái. (2. rész) Hadtudomány 2012/1–2. szám, 4–18. o.

⁴¹ Bár 2012-ben tartottak egy ülést a korábbi elhatározások megerősítésére, erről azonban a szakértők leszögezik, hogy érdemi előrelépést nem jelentett. Lásd: Csiki Tamás: Az Európai Tanács közös biztonság- és védelempolitikai csúcstalálkozásának háttere és eredményének értékelése. NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések 2014/1. (2014. 04. 16., http://nit.uni-nke.hu/downloads/Elemzesek/2014/SVKK_Elemzesek_2014_1.pdf)

*tett – és egészen addig nem is várható, amíg a kellő politikai akarat meg nem jelenik a tagállamok részéről.*⁴²

Összegzés és javaslat

A politikai integráció és vele az Európai Unió további jövője döntően a védelmi szektor egységesítésén, majd a közös védelmi ipar támogatásával kialakított uniós védelmi képességeken múlhat. E terület harmonizálása lényegében a klasszikus szuverenitás-kérdéshez kötődik, hiszen egyrészt az államoknak – legalább részben – le kellene mondania a védelmi piac szabályozása feletti nemzeti kontrollról, majd ezt követően támogatnia kellene egy olyan egységes európai védelmi befektetési politikát, amely integrált piac- és képességfejlesztést vihetne végbe. Ehhez természetesen szükséges egyrészt a megfelelő szabályozási környezet kialakítása, másrészt a fejlesztéshez szükséges költségvetési keretek rendelkezésre bocsátása, harmadrészt pedig az intézményi szerkezet tovább fejlesztése a megújult célok hatékony ellátása érdekében. Mindezek birtokában megkezdődhetne egy harmonizált képességfejlesztés az EU vonatkozásában.

A tartós és átütő eredmények lehetősége mellett azonban még mindig nyitva állna a legnagyobb kérdés: nevezetesen, hogy a tagállamok hajlandóak-e a védelem alapvető kérdéseit Uniós szintre adni, vagy e helyett egy hatékony felajánlásos rendszert kiépíteni és ez utóbbi esetén végképp elvetni az „Európa-állam” gondolatot.⁴³

Megítélésem szerint be kell látni azt is, hogy a 2004-es bővítés óta elfedhetetlen fejlettségi különbségek vannak az egyes európai haderők között, ami a szó szoros értelmében vett európai hadsereg működtetését koncepcionálisan lehetetleníti el, s ez nem orvosolható a tagállamokkal szembeni elvárások útján. A haderőfejlesztés ugyanis meglehetősen költséges tevékenység, s jelen gazdasági helyzetben a szóban forgó államokra nézve kivihetetlen feladat. Ezen problémakör megoldását egyrészt az Európai Védelmi Ügynökség megerősítésében és az európai védelmi piac tényleges egységesítésében látom, amelyben az Ügynökség nem csupán koordinálná a cégek és a megrendelő államok közti kapcsolatokat, hanem konkrétan, mint az EU üzletkötője jelenne meg, illetve egy esetlegesen létrehozandó európai hadiipari vállalatcsoport – melyet részben a tagállamok finanszíroznának – felügyeleti szerveként is működne. Elképzelésem szerint az Uniónak nem csak egységesülő hadiipari piacra van szüksége, hanem tagállamainak közös fellépése révén magának kellene serkenteni ezt a folyamatot egy saját uniós hadiipari vállalatcsoport útján. Másrészt indokoltnak látnám vagy az ATHENA finanszírozási program kiterjesztését, vagy egy önálló európai katonai képességfejlesztési alap létrehozását, melynek lényege egyfelől az lenne, hogy meghatározott kötelezettségek – például fokozott harccsoport- és EUFOR-részvétel – vállalása esetén az alap finanszírozná az adott tagállam haderejének egyes fejlesztéseit, másfelől hogy biztosítsa a hiányzó képességek finanszírozását, például további szállítógépek beszerzését, de immár Uniós szinten.

⁴² Csiki Tamás: Az Európai Tanács közös biztonság- és védelempolitikai csúcstalálkozójának háttéré és eredményének értékelése. NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések 2014/1. (2014.04.16., http://nit.uni-nke.hu/downloads/Elemzesek/2014/SVKK_Elemzesek_2014_1.pdf)

⁴³ E tekintetben azonban fontos kiemelni, hogy az integrációtörténet nagy fordulatai számos ponton válságjelenségekre épültek, s ezt a tendenciát a védelmi integráció terén nem lehet követni, hiszen a terület sajátosságából adódóan annak beláthatatlan következményei lennének.

Összességében tehát azt kell mondanom, hogy a védelmi – és általa a politikai – integráció megerősítése és eredményes jövője érdekében szükséges egy komoly szemléletváltás véghezvitele. Ez a jelenlegi (újabb) történelmi boldog békeidőben némileg idegen elvárásnak hangzik, azonban nem lehet elfelejteni, hogy mindazon sikerek és eredmények, melyek az integrációban megvalósultak, végső soron a fennmaradás aspektusából nézve a védelmi képességek fundamentumán állnak, akárcsak az állam működése, s jelenleg ezek a védelmi képességek nemzetállami szintűek és rendkívül sokrétűek, uniós szintről nézve fragmentáltak.

Egyrészt tehát újra az azt megillető helyen kell kezelni a védelmi szektort és a védelmi képességeket, másrészt olyan megoldásokat kell felmutatni, melyek megtartják az integrációja jellemző előnyöket és az elmaradottak támogatását, harmadrészt pedig a védelmi vonalon prioritást kell adni a piaci és K+F integrációnak. Emellett úgy vélem középtávon a tagállamok általi felajánlásos rendszerre és szuverenitásuk tiszteletben tartására lesz szükség, hosszú távon azonban nem megkerülhető a szuverenitás kontra „Európa-állam” kérdésben történő végső állásfoglalás.

Leegyszerűsítve, a védelem terén döntenit kell: Európa tenni, vagy csupán tettetni akar?

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A Tanács 2004/551/KKBP együttes fellépése (2004. július 12.) az Európai Védelmi Ügynökség létrehozásáról [Hivatalos Lap L 245., 2004.7.17.]

Babos Tibor: Az európai biztonság öt központi pillére. Budapest, 2007. Zrínyi Kiadó
Brok, Elmar: Prejudices, Challenges and Potential: an Impartial Analysis of the European External Action Service

(http://www.robert-schuman.eu/doc/questions_europe/qe-199-en.pdf Letöltve: 2012. október 4.)

Brzezinski Zbigniew: A nagy sakktábla. Budapest, 1999. Európa Kiadó, 9. o.

Commission interpretative communication of 7 December 2006 on the application of Article 296 of the Treaty in the field of defence procurement [COM(2006) 779]

Communication from the Commission of 11 March 2003: Towards a European Union Defence Equipment Policy [COM(2003) 113]

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 5 December 2007 – A strategy for a stronger and more competitive European defence industry [COM(2007) 764]

Csiki Tamás: Az Európai Tanács közös biztonság- és védelempolitikai csúcstalálkozásának háttere és eredményének értékelése. NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések 2014/1. (2014. 04. 16.,

http://nit.uni-nke.hu/downloads/Elemzesek/2014/SVKK_Elemzesek_2014_1.pdf)

Deák Péter: Biztonságpolitika a hétköznapiakban. Budapest, 2009. Zrínyi Kiadó, 38. o.

Directorate General for External Policies, Policy Department: The Impact of the Financial Crisis on European Defence. SEDE. 2011. 14. o.

European Security and Defence Policy 1999-2009, ESDP Newsletter Special Issue 2009. (<http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/esdp-newsletter-special-issue-esdp10/> letöltve: 2011.08.24.)

GÁLIK Zoltán: A közös európai kül- és biztonságpolitika történelmi tapasztalatai és a Lisszaboni Szerződés. GROTIUS

(<http://www.grotius.hu/doc/pub/MVVYUP/73%20galik%20zoltan.pdf> Letöltve: 2010. május 8.)

Galló Béla: A túlélés tudománya. Budapest, 2000, Helikon Kiadó, 8. o.

Galló Béla: Az újkapitalizmus régi világa. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó, 14. o.

Gazdag Ferenc: Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája. Budapest, 2000, Osiris Kiadó

Gömbös Csilla: Egység az átláthatatlanságban? (in: Farkas Ádám, Németh Imre, Konczosné Szombathelyi Márta, Szabados Eszter [szerk.]: Optimi Nostri, Díjnyertes Állam- és Jogtudományi Diákköri Dolgozatok 2013. Győr, 2013. Universitas-Győr Nonprofit Kft.)

Gömbös Csilla: Két év távlatából: Az Európai Külügyi Szolgálat. (in: Kálmán János [szerk.]: Quot capita, tot sententiae, a Batthyány Lajos Szakkollégium Tanulmánykötete II., Győr, 2013, Batthyány Lajos Szakkollégium,)

Graham, Avery: The EU's External Action Service: new actor on the scene, (letöltve: 2012.október 4. http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1223_the_european_external_action_service_new_actor_on_the_scene.pdf)

Immanuel Wallerstein: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. Budapest, 2010, L'Harmattan, 57. o.

Kálmán János: Az új európai pénzügyi felügyeleti architektúra: (in: Tamás Csaba Gergely [szerk.]: Magyarország és az Európai Unió: díjnyertes pályázatok 2011. Budapest, 2012, Országgyűlés Hivatala, 79–121. o.)

Kálmán, János: Toward the European Federation?: Reform processes in financial stability system of the European Union, especially to the early concept of European Bankunion, in: US-CHINA LAW REVIEW (2013) 10:(1) 46–67. o.

Kende Tamás, Szűcs Tamás (szerk.): Bevezetés az Európai Unió Politikáiba. Budapest, 2009. Osiris Kiadó

Keserű Barna Arnold: Adalékok a védjegyátruházás jogi megítéléséhez. I. rész. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2012/5. szám, 17. o.

Kiss J. László: Európai Külügyi Szolgálat, avagy lehet-e global payerből global player? (in Magyar Külügyi Intézet, Tanulmányok, 2011/1. szám)

Mező Ferenc: A geopolitika formaváltozásai. Politikatudományi Szemle 2006/4. 75. o.

Nagy László – Rácz Lajos: Nemzetközi erőközpontok a 21. század elején. Hadtudomány 2008/1. 75. o.

Simai Mihály: A korszerű haderőfejlesztés nemzetközi tendenciái. (2. rész) Hadtudomány 2012/1-2., 4–18. o.

Simai Mihály: A világ gazdaság a XXI. század forogatógömbjében. Budapest, 2008. Akadémiai Kiadó, 26. o.

Siposné Kecskeméthy Klára: Az Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia. Hadtudomány 2007/1. (http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2007/1/2007_1_13.html letöltve: 2013. 04. 16.)

Szili-Kis Ádám: Közösség a Békéért – Avagy az Európai Unió Béke fenntartó tevékenysége. (in: Farkas Ádám, Németh Imre, Konczosné Szombathelyi Márta, Szabados Eszter [szerk.]: Optimi Nostri, Díjnyertes Állam- és Jogtudományi Diákköri Dolgozatok 2013, Győr, 2013, Universitas-Győr Nonprofit Kft.)

Tardy Thierry: EU-UN cooperation in peacekeeping: a promising relationship in a constrained environment. in Ortega Martin (ed.): The European Union and the United Nations. Partners in Effective Multilateralism, Chaillot Paper No. 78 (June 2005).

The Code of Best Practice in the Supply Chain, Approved by the Aerospace and Defence Industries Association of Europe (ASD) on 27 April 2006 and agreed by the EU Member States participating in the European Defence Agency. (http://www.eda.europa.eu/docs/documents/CoBPSC_final.pdf) letöltve: 2013. június 23.

The Code of Conduct on defence procurement of the EU Member States participating in the European Defence Agency. Brussels, 21 November 2005. (<http://www.eda.europa.eu/docs/documents/CoC.pdf>) letöltve: 2013. június 23.

Turcsányi Károly – Hegedűs Ernő: A nagy távolságú (stratégiai) légi szállítás perspektivikus kérdései. I. rész. Katonai Logisztika 2012/4. 65–97. o.

Turcsányi Károly – Hegedűs Ernő: A nagy távolságú (stratégiai) légi szállítás perspektivikus kérdései. II. rész. Katonai Logisztika 2013/1. 62–87. o.

Van Hegelsom Gert-Jan: External action of the European Union, in Collegium No. 34, Autumn 2006.

Varga László – Turcsányi Károly: A brit védelmi beszerzések reformja. Budapest, 2003. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Egyetemi Kiadó

Varga László – Turcsányi Károly: Az amerikai védelmi beszerzések reformja. Budapest, 2003. Zrínyi Miklós Egyetem, Egyetemi Kiadó

Zakaria Fareed: A posztamerikai világ. Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 33. o.

Zöld Könyv - A honvédelem közbeszerzése, Brüsszel, 23.09.2004., [COM(2004)608.]